

скифських захороненій першої половини IV в. до н. е. в низов'ях Дуная зв'язана з активізацією зовнішньої політики скифського державства і проникненням на Балкани, ускореним, по мнению Т. В. Блаватської, розпадом одрисського царства. Наявність археологічних пам'яток на території Добруджі може свідечувати про вхожденні частини її в склад державства Атея, а в сукупності з іншими джерелами — про можливість проживання тут скифів неперервно впродовж існування державства Малая Скифія.

S. I. Andrukh

CONCERNING SCYTHIANS IN THE NORTH-WESTERN BLACK SEA AREA

Prior to the 70s only rare Scythian burials were known in the Danube-Dniester interfluvium, which impels archaeologists to suppose sporadic penetration of Scythians to that territory. Nowadays about 300 burials from 54 settlements are known here. This amount is supplemented by sites from Moldavia and Romania (Fig. 1). Scanty groups of complexes belong to the 6-5th and 3d—2nd cent. B. C. and most of the sites belongs to the 4th or 4—3rd cent. B. C.

Funeral constructions are presented by the inlet burials, tumuli, burial and ground sepulchres. Rectangular pits (above 50 %) and catacombs of the 1st type (about 25 %) prevail among funeral structures in the single tumuli. Only rectangular pits (about 40 % of the total number of all burials) have been found in a number of burials. If neglecting them, catacombs of the 2nd type (about 60 %), catacombs of the 1st type and simple pits (25 % each) prevail.

Availability of the great number of sites of the 5-6th cent. B. C. and their sharp increase in the 4th cent. reflect a real process of population of peripheral lands in the period of formation and prosperity of the Scythian state and evidence for the long-term and continuous settlement of the Scythians in the Danube-Dniester interfluvium. Concentration of Scythian burials in first half of the 4th century B. C. in the lower reaches of the Danube is a result of activation of foreign policy of the Scythian state and penetration to the Balkans as well as of accelerated, in the opinion of T. V. Blavatskaya, disintegration of the Odriss kingdom. Availability of archaeological monuments in the territory of Dobrogea can evidence that it was a part of the Atheus kingdom and, in a whole complex with other sources — that the Scythians constantly lived here till the dying away of the state Minor Scythia.

Одержано 10.09.88

Скіфія та елліністичний світ Північного Причорномор'я в «Історії» Геродота *

М. В. Скрижинська

У статті розглядаються структура й завдання Скіфського оповідання в «Історії» Геродота, роль греків Північного Причорномор'я в інформації про Скіфію, метод праці історика, а також наводяться докази подорожі Геродота до Нижнього Побужжя та Подніпров'я.

Писемна історія європейської частини нашої країни розпочинається з давньогрецької літератури. Якщо не брати до уваги незначних фрагментів, що вціліли від творів VI — початку V ст. до н. е., на чолі якого стоїть Геродот, основоположник історичної науки. Створене ним у середині V ст. описання Скіфії у IV книзі «Історії» стало класичним ще в давнину й досі

* До публікації українською мовою Скіфського оповідання.

лишається одним з найбільш достовірних, докладних і талановитих творів про наше минуле.

У вітчизняній літературі Скіфське оповідання Геродота можна сміливо назвати найбільш вивченим з усіх античних текстів, що збереглися. Його джерелознавчий аналіз подано у великій статті С. О. Жебелєва¹; група лєнінградських учених опублікувала грецький текст, переклад і широкий коментар², а монографія О. О. Нейхардт³ є чудовим посібником для всіх, хто бажає ознайомитися з величезною науковою літературою з будь-якого аспекту проблем, що пов'язані в творі Геродота зі Скіфією. Зарубіжні вчені також зробили добрий внесок до вивчення ІV книги «Історії»⁴. Серед їхніх праць досі основоположною залишається класичне дослідження Ф. Якобі⁵.

Однак, не дивлячись на те, що кожний розділ «Історії» вже уважно аналізувався філологами, істориками й археологами, до праці Геродота знову й знову звертається нове покоління дослідників і відкриває у ній новий зміст. Адже «Історія» відноситься рівною мірою до великих творів наукової й художньої прози, що зберігають величезні скарби потенціальних сенсів. Їх відразу повністю не розкриєш. Це плід діяльності не лише одного письменника, а й наслідок досвіду народу, втілений у видатному творі; все багатство й різноманітність його сенсу може далеко не повністю усвідомлюватися автором⁶. Геродот, наприклад, не думав про важливість записів скіфського фольклору як вияву однієї з найважливіших граней культури народу. Історик керувався лише власним універсальним інтересом до генеалогії окремих людей та цілих народів. Тому він вибрав з різноманітних фольклорних творів перекази на певну тему. Сучасні ж учені відновлюють за ними систему мислення давнього народу⁷.

Мовлене показує, чому кожний дослідник може одержати у творі Геродота відповіді на нові питання, але успіх його залежить від того, чи зуміє він вірно поставити ці питання своєму джерелу. У пропонованій увазі читача статті спробуємо висвітлити найменш вивчені в нашій історіографії аспекти праці Геродота: метод роботи історика, структуру й завдання Скіфського оповідання, роль греків Північного Причорномор'я в інформації про Скіфію й значення згадок про еллінські понтійські колонії в «Історії».

Твір Геродота, котрого називають першим істориком, народився не на порожньому місці. Історик мав чимало попередників у особі логографів, та й сам він починав свою творчість як логограф. У науковій літературі термін логографи означає групу ранніх грецьких, як би ми тепер їх назвали, краєзнавців, що писали перед Геродотом і Фукидідом (старші логографи), або їхні сучасники (молодші логографи). Основним змістом їхніх праць була найдавніша міфологічна історія окремих країн і міст із включенням географічних та етнографічних даних. Вони прагнули викласти події точно й достовірно, що визначало характер їх ставлення до збирання матеріалу; в своїх творах логографи механічно об'єднували розрізнені оповіді навколо теми своєї праці⁸.

Відштовхнувшись від досвіду попередників, Геродот зробив у своїй творчості гігантський стрибок уперед, здійснивши два надзвичайно важливих відкриття. По-перше, він написав перший великий літератур-

¹ Жебелєв С. А. Скифский рассказ Геродота // Жебелєв С. А. Северное Причерноморье.— М.—Л., 1953.— С. 308—347.

² Доватур А. И., Калистов Д. П., Шишова И. А. Народы нашей страны в «Истории» Геродота.— М., 1982.— 455 с.

³ Нейхардт А. А. Скифский рассказ Геродота в отечественной историографии.— Л., 1982.— 240 с.

⁴ Доватур А. И., Калистов Д. П., Шишова И. А. Указ. соч.— С. 41—79.

⁵ Jacoby F. Herodotos // RE.— Supplbd. 2.— 1913.— Col. 205—520.

⁶ Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества.— М., 1979.— С. 334.

⁷ Раевский Д. С. Очерки идеологии скифо-сакских племен.— М., 1977; Раевский Д. С. Модель мира скифской культуры.— М., 1985.

⁸ У книзі Л. Пірсона ретельно зібрані й проаналізовані всі фрагменти текстів логографів, що збереглися: Pearson L. Early Ionian Historians.— Oxford, 1939.— 240 p.

ний твір прозою, де багато в чому змінив і збагатив стиль викладу логографів; по-друге, він уперше поставив і розв'язав масштабне істинно історичне завдання: описати греко-персидські війни й розкрити їх причини, що сягали глибини століть.

Таким чином, Геродот відрізняється від логографів не просто більшою талановитістю, як гадають деякі вчені⁹, а принципово новим підходом до своєї праці¹⁰. Сказане не виключає того, що зародки історичного дослідження містились у творах його попередників. Але відкриття історії як науки належить саме Геродотові. Цицерон, відчувши цю величезну різницю між Геродотом і логографами, назвав його «батьком історії» (*De leg.* 1, 5), і це визначення дожило до наших днів.

Геродот жив у ту добу, коли прозаїчні твори у грецькій літературі лише починали утверджуватись. На будь-яку тему їх існувало небагато і повторювати їх відомості не було жодного сенсу. Праці компіляторів і книжних учених з'явилися набагато пізніше, за епохи еллінізму. А в середині V ст., щоб завоювати увагу слухачів і читачів, потрібно було повідомити про те, чого не було у попередників, тобто про те, що побачив сам чи про що дізнався від очевидців, розшукав у написах, у скупих міських і храмових документах. Цей принцип збирання матеріалу для своєї праці викладено самим Геродотом (II, 99) в його докладній розповіді про Єгипет, який до нього вже відвідав і описав Гекатей.

Як відзначали давні письменники, знайомі з утраченим тепер «Землеописом», Геродот використав у Єгипетському логосі відомості Гекатея; наш історик сперечається з ним і в Скіфському логосі, як можна зрозуміти при співставленні тексту «Історії» і фрагментів старшого логографа, що збереглися¹¹. Хоча Геродот був серед найбільш освічених і начитаних людей свого часу¹², літературні джерела відігравали невелику роль у його творі. За підрахунками сучасних дослідників, він використовував усні джерела у п'ять разів частіше від писемних¹³, і найбільше цінував те, що сам побачив і про що сам довідався.

Особисте знайомство Геродота з різноманітними областями відомої грекам ойкумени не було винятковим явищем. Починаючи з VI ст. до н. е. відомо, що видатні грецькі дослідники здійснювали багато далеких подорожей для всебічного опанування галуззю знань, яку вивчали. Так мандрував Гекатей Мілетський, щоб скласти свій знаменитий «Землеопис», тому Агатеметр (I, 1) назвав його «багатомандрівним мужем». Цицерон у трактаті «Про межі добра і зла» (V, 19, 50) підкреслював, що Піфагор, Платон і Демокріт «пустились у мандрування по найвіддаленіших країнах із пристрасті до пізнання». Молодший сучасник Геродота, геніальний філософ Демокріт з гордістю писав: «Я об'їхав більше землі, ніж будь-хто з сучасних мені людей, найдокладнішим чином досліджуючи її: я бачив більше, ніж усі інші, мужів і земель і розмовляв з найбільшим числом учених людей... Я провів на чужині близько восьми років»¹⁴.

Напевне, відкриття істинно історичних завдань оповіді прийшло до Геродота не відразу, і він почав писати в руслі традиції, що вже складалася¹⁵. Перша частина його «Історії» (I—V, 27) складається неначе з окремих нарисів, що присвячені Лідії, Єгиптові, Скіфії, Фракії, Лівії та інших більш дрібних областей. У науковій літературі їх звичайно називають або оповіданнями, або грецьким словом «логоси». Спочатку, певно, вони були написані як окремі праці, за завданнями схожі з творами логографів. Новими у них були не лише більш свіжий погляд на

⁹ Борухович В. Г. Научное и литературное значение труда Геродота // Геродот. История в девяти книгах.— Л., 1972.— С. 459.

¹⁰ Polenz M. Herodot. Der erste Geschichtschreiber des Abendlandes.— Leipzig-Berlin, 1937.— S. 221.

¹¹ Жебелев С. А. Указ. соч.— С. 312.

¹² Eherenberg V. Sophocles und Pericles.— Oxford, 1954.— P. 30, 137.

¹³ Waters K. Herodotos the Historian.— London, 1985.— P. 76.

¹⁴ Лурье С. Я. Демокрит.— Л., 1970.— С. 192.

¹⁵ Jacoby F. Op. cit.— Col. 397.

предмет розповіді, більша кількість різноманітних фактів (це було під силу й логографам), але, головне,— стиль і особливості письма. Замість сухого переліку народів, географічних об'єктів, різноманітних подій і раціоналістичних викладів міфів, про що довідуємось із фрагментів Гекатея, найзнаменитішого серед логографів, Геродот увів до розповіді масу справді чудово написаних художніх оповідань, у першу чергу історичних новел. Імовірно, він сам був чудовим виконавцем фольклорних переказів, легко їх запам'ятовував і розповідав у кращих традиціях усної творчості того часу. Таких оповідачів серед греків було чимало: адже Геродот пише, що він переймав свої новели й міфи у купців, моряків, жерців, перекладачів, політичних діячів і вигнанців. Унікальне обдарування Геродота полягало в тому, що він першим зумів викласти не просто сюжетну схему, а й записати барвисто викладене оповідання, зберігаючи діалоги героїв, докладні описи місцевості, віщих снів, грізних передвість. У Скіфському оповіданні чудовими зразками цього служать міф про Геракла та змієногу богиню й історична новела про царя Скіла.

У другій половині свого життя Геродот звернувся до думки написати твір про греко-персидські війни, що закінчились за його буття. Історик почав встановлювати їх причини і вони завели його в глибину століть вітчизняної і персидської історії, що охоплювала майже весь відомий тоді еллінам світ. Йому стали в нагоді його попередні твори про різні частини ойкумени, оскільки їхнє населення тією чи іншою мірою брало участь в історичних подіях, що передували війнам. Тоді, ймовірно, й народився у Геродота грандіозний історичний задум, що його він виклав у першому реченні свого твору: «Геродот з Галлікарнаса зібрав і записав ці відомості, щоб минулі події з перебігом часу не прийшли в забуття і великі й варті подиву діяння як еллінів, так і варварів не залишились у безвісті, особливо ж те, чому вони вели війни один з одним».

Тут нас полонить мудра позиція першого історика, рівною мірою зацікавленого в описі діянь своїх співвітчизників і варварів, тобто не греків. Упродовж усього оповідання він незмінно віддає належне всьому значному, що вони здійснили. Не перестаючи бути патріотом Еллади, Геродот здатний бачити добре не лише у нейтральних народів, а й у персів, супротивників греків, що прагнули позбавити їх свободи і частково добились успіху в цьому стосовно ряду полісів на узбережжі Малої Азії й на островах. Девіз кожного історика, як мовив Тацит, писати «без гніву і упередженості». Геродот втілює його в життя на світанку виникнення історії. Однак цьому єдиному вірному принципіві не вдавалось слідувати багатьом давнім і, як ми знаємо, на жаль, і сучасним дослідникам.

Опис скіфів та їх сусідів, їх незвичних норівів і часом жорстоких звичаїв витриманий у Геродота в спокійному тоні зацікавленого дослідника. Це було нелегко в його часи, коли в поезії створився сталий образ «дикого, буйного скіфа» (*Anacr. fr.* 63; *Theogn.*, V, 829), коли серед еллінів були розхожими усні оповіді, що зовсім не доброзичливо зображували північних варварів (про них повідомив сам Геродот: I, 106, VII, 84), і, водночас, намітилась ідеалізація скіфів як далекого, справедливого, незіпсованого цивілізацією народу (серія новел про мудрого скіфа Анахарсіса).

Вторгнення персів до материкової Греції сталося при цареві Дарії. Викладаючи історію його царювання, Геродот докладно зупинився на поході персів до Скіфії, здійсненому між 515 і 512 рр. У зв'язку з цим історик навіть детально описання географії та етнографії Скіфії, що було написане ним раніше як окремих невеликий твір. Включаючи його до «Історії», Геродот наново переглянув його і звірив з картами ойкумени. Редакторська праця історика помітна, наприклад, у 99 розділі, де він хоче наочно представити читачам частину Скіфії, населену таврами, тобто південне узбережжя Криму. Він порівнює її спочатку з мисом Суніоном, добре відомим афінянам, а потім з Япігією, областю Італії поблизу колонії Фурії, де Геродот оселився в останні роки життя.

Орієнтація Геродота на афінського читача дає підстави припустити, що він читав у Афінах свій твір про Скіфію. Афіняни могли живо цікавитися цією країною, тому що їхні кораблі постійно плавали до її берегів, де знаходились грецькі колонії, частина яких навіть входила один час до Афінського морського союзу. Сам же факт виступів історика перед афінською аудиторією записаний у памфлеті псевдо-Плутарха «Про підступність Геродота».

Коли Геродот вставляв Скіфське оповідання до «Історії», він додав ще одне пояснення для своїх нових співвітчизників у Фуріях. Адже до переїзду до Італії Геродот не був добре знайомий з цією частиною ойкумени і не сподівався, що її згодка щось прояснить його слухачам у Греції. Як показав Б. О. Рыбаков, протяг згаданого узбережжя Таврики і відстань від Тарента до мису Япигій дійсно співпадають¹⁶. В аттичному ж порівнянні відстань значно менша, але це відзначив сам Геродот.

Сучасний читач, що вперше відкрив «Історію», відчуває певну розгубленість від незвичності її структури. В цьому першому великому історичному творі видно, як наука робить свої перші кроки. Вона не лише приступає до формування своїх цілей і завдань, до визначення кола джерел інформації, але шукає також форми письмового втілення.

Хоча Геродот підпорядкував свою працю єдиній темі, вона часто неначе губиться у великих відступах від основної лінії оповіді, а всередині цих відступів у свою чергу зустрічається чимало вмонтованих епізодів. Відсутні назви окремих великих частин «Історії», зокрема того ж Скіфського оповідання: поділ твору на 9 книжок за числом муз, іменами яких вони називаються, а всередині книжок на розділи, зроблений не самим автором, а пізнішими філологами, і не завжди вдало. У тексті ще не вироблена система посилань, приміток і додатків, вони включаються безпосередньо в розповідь. Все це утруднює його читання, оскільки ми звикли до іншого оформлення наукового тексту та його апарату. Сам історик відчував певну недосконалість техніки свого викладу. Він визнавав, що в творі з самого початку є багато додатків, безпосередньо не пов'язаних з основним змістом (IV, 30). Однак всі ці великі відступи, вставні епізоди й короткі примітки кінець-кінцем досягають мети: вони створюють грандіозну картину стародавнього світу, на фоні якої відбувались греко-персидські війни.

Серед 144 розділів Скіфського оповідання лише перший і 22 заключних розповіді про похід Дарія. У 83—121 розділах описано приготування до війни кожною з сторін, а розділи 2—82 відведені великому екскурсові про етнографію, географію й історію Скіфії. Таким чином, перш ніж прочитати про скіфо-персидську війну, читач одержує обширні знання про країну, де розгорнулись воєнні дії.

Серед етногеографічних розвідок Геродота скіфи посідають особливе місце. Вони описані з усією ретельністю й подробицями, на які був здатний історик. Недосвідченому читачеві може здатися, що Геродот просто записував усе, що йому пощастило побачити чи почути. Однак у такий спосіб не можна написати скільки-небудь серйозну працю. Мистецтво дослідника визначається вмінням виділити коло питань, на які слід шукати відповіді, спрямовувати свій інтерес на певні сторони життя і примушувати своїх інформаторів оповідати про те, що потрібно для мети твору.

У грецьких колоністів в усній традиції існувала певна сума знань про географію та етнографію Скіфії. Талант Геродота виявився у тому, що він зумів систематизувати неформований потік відомостей і добре їх записати. Свою інформацію про Скіфію Геродот збирав із розповідей грецьких колоністів і, завдяки їх посередництву, у скіфів. Історик неодноразово посилається на обидва ці джерела (IV, 5, 7, 8, 24, 31, 95, 105 — на скіфів; IV, 24, 31, 105 — на понтійських еллінів; IV, 18, 24, 78 — на ольвіополітів). Протягом усієї «Історії» Геродот рідко називає

¹⁶ Рыбаков Б. А. Геродотова Скифия.— М., 1979.— С. 77.

конкретних інформаторів і, як правило, їх звістки стосуються другорядних питань¹⁷. Не є винятком і Скіфське оповідання, де згаданий лише ольвіполіт Тімн, повірений у справах скіфського царя Аріапіфа. Він розузнав для Геродота генеалогію Анахарсіса. Таким чином, можна зробити висновок, що для Геродота було важливим знати не уявлення якоїсь однієї людини про той чи інший факт, а визнану думку великої групи людей. Тому в «Історії» постійно зустрічаються посилання на корінфян, мілетян, спартанців, єгиптян, лідійців та ін.

Сучасні дослідники відзначають високий ступінь достовірності в етногеографічних описах Геродота¹⁸. Слідуючи традиції, що склалася в логографів, історик прагнув якомога повніше пізнати географію країни і способі життя її населення. Для цього потрібно було одержати відповіді на певне коло питань, яке Геродот значно розширив у порівнянні з своїми попередниками. Особливо докладно він розробив схему етногеографічного опису, що достатня для характеристики етносу, оскільки в цілому задовольняє й суворі наукові вимоги сьогодення¹⁹.

Ю. К. Поплинський з найбільшою повнотою виділив питання, на які Геродот шукав відповіді для опису тієї чи іншої країни²⁰:

I. **Географічна характеристика:** 1) особливості рельєфу, межі країни, ріки, озера, гори; 2) міста, гавані; 3) клімат; 4) флора, фауна; 5) корисні копалини.

II. **Етнографічні дані:** 1) чисельність населення, місце розселення, етнонім, антропологічна характеристика (особливості фізичної будови), зовнішність, мова, етногенез, міфічна історія; 2) господарство, їжа, структура поселення, одяг і прикраси, озброєння, вироби ремесла, ткацтва тощо; 3) соціальна організація (політичні підрозділи, родичі; шлюбні інститути, весільні обряди, сексуальне життя); 4) варварські звичаї (гігієнічні порядки, татуювання, медицина, екзотичні обряди і т. ін.); 5) торгівля; 6) ведення війни, військові звичаї; 7) вірування й релігія (пантеон, основні релігійні уявлення, особливі форми вірувань, влаштування й вигляд святилищ, вівтарів, храмів, свята, жертвоприношення, оракули, ворожіння); 8) способи поховання (форми поховальних споруд і поховальні обряди, муміфікація тощо); 9) особливо екзотичні відомості різного порядку; 10) історія; 11) загальна характеристика.

Певна річ, далеко не кожний згаданий Геродотом народ охарактеризовано ним за всіма переліченими пунктами. Скіфи належать до тих небагатьох етносів, що описані істориком з найбільшою повнотою. Перебуваючи в Ольвії і подорожуючи її околицями²¹, Геродот зустрічався зі скіфами, і частина його етнографічних записів ґрунтується на власних спостереженнях. Він бачив, як скіфи готують м'ясо в казанах місцевого виробництва, тому що порівняв їх з лесбоськими кратерами, що схожі формою, але значно поступаються за розмірами (IV, 61). За власними враженнями описані скіфські вироби з людської шкіри і зроблене порівняння з іншими видами шкіри (IV, 64).

Але більша частина етногеографічних записів базується на розповідях місцевих еллінів. Адже не володіючи скіфською мовою, він не міг безпосередньо звертатися до скіфів. У більшості випадків неможливо точно визначити, що записано за власним враженням історика, а що за розпитами. Ясно, що за чиймись розповідями він дізнався про поховальні звичаї скіфів із тризною через рік по смерті царя. Цього не міг спостерігати сам історик, не будучи постійним жителем Північного Причорномор'я. На думку Д. С. Раєвського, відомості походять безпосередньо від скіфів і є переказом відповідної частини епосу, тому

¹⁷ Jacoby F. Op. cit.— Col. 400, 413.

¹⁸ Howald E. Ionische Geschichtschreibung // Hermes.— 1923.— N 58.— S. 139; Hampl F. Ein Kritischer Forschungsbericht nach methodischen Gesichtspunkten // Grazer Beiträge Zeitschrift für die Klassische Altertumswissenschaft.— 1975.— Bd. 4.— S. 100.

¹⁹ Поплинський Ю. К. Принципи етнографічного описання в античній літературі // Африканський етнографічний збірник.— 1980.— № 12.— С. 145.

²⁰ Там же.— С. 144.

²¹ Жебелев С. А. Указ. соч.— С. 317, 318.

що мало ймовірно, щоб скіфи могли вичленити з тривалого поховального ритуалу його абстрактно сформульовані принципи²². Можна повністю погодитися з оцінкою Д. С. Раєвського характеру мислення скіфів. Але виводити такого роду відомості від скіфського епосу немає особливих підстав. По-перше, серед скіфської знаті існували окремі еллінізовані люди. Наприклад, така людина, як Скіл, який не лише вільно розмовляв по-грецькому, а й засвоїв багато з еллініської культури. Він, звісно, міг сформулювати принципи царського поховального ритуалу. По-друге, не можна недооцінювати тривалого спілкування грецьких колоністів із скіфами та їх власних спостережень.

Водночас, не можна заперечувати, що Геродот через ольвіюполітів спілкувався зі скіфами. Це добре видно, наприклад, із його здивованого повідомлення, що скіфи нічого не пам'ятають про Анахарсіса, або із запису міфа про Таргітая з прямим посиланням на скіфів. Звертання за відомостями до місцевого населення Геродот практикував у всіх країнах, де побував. Наприклад, у Єгипті він спілкувався з жерцями і просив переказати йому місцеві написи.

Якщо слідувати схемі географічного й етнографічного опису, запропонованій Ю. К. Поплинським, то щодо Скіфії вимальовується така картина.

Географічна характеристика країни відповідає всім п'яти пунктам. Скіфія знаходиться в Європі, на заході починається з Істра і простягається на схід до Танаїса. Її форма подібна до квадрата, кожна сторона якого має 4000 стадіїв (IV, 99, 101). Клімат країни дуже суворий, вісім місяців там панує холод (IV, 28), узимку випадає сніг (I, 31) і замерзає протока Боспор Кіммерійський, так що скіфи на візках переїздять по льодові до синдів (IV, 28). Земля Скіфії рівнинна, багата травою й дуже родюча (IV, 23). Нею тече безліч річок, серед яких Геродот виділяє вісім найбільш значних і дає характеристику кожній (IV, 47—58). Завдяки кочовому способу життя у скіфів відсутні міста (IV, 46). Серед корисних копалин Геродот згадав лише про величезні запаси солі в гирлі Борисфена (IV, 53).

Етнографічній характеристиці скіфів присвячені спеціально розділи 59—75, але деякі відомості трапляються також в побіжних зауваженнях та інших розділах Скіфського оповідання.

Чисельність. Геродот дізнався про дві різних думки: одні вважали скіфів дуже численним народом, інші твердили, що власне скіфів небагато. Напевне, прихильники першої думки мали на увазі скіфів і всі залежні від них племена, інші ж виділяли власне скіфів. Історик повідомляє також про своєрідний перепис населення, що його вчинив цар Аріант, котрий наказав кожному скіфові принести по стрілі й відплив потім казан з цих стріл (IV, 81).

Місце розселення. Змальована форма Скіфії, визначені племена, що її населяли, а також межі — дві річки й море, а на півночі порубіжні землі інших племен (IV, 99—101).

Етніонім. Самі скіфи називають себе сколотами, а греки їх — скіфами (IV, 6).

Мова. Скіфи розмовляють особливою мовою, що абсолютно вірно використана Геродотом як показник приналежності того чи іншого племені до скіфського етносу. Наприклад, історик підкреслює, що андрофаги розмовляють мовою, відмінною від скіфської (IV, 106). Цінним є визначення мови савроматів як зіпсованої скіфської. Це дає можливість мовити про споріднене походження обох народів (IV, 117).

Етногенез. Історик записав три етногенетичні легенди (IV, 5—13).

Міфічна історія викладається у першій та другій етногенетичних легендах (IV, 5—10).

Господарство та їжа скіфів характеризується залежно від їх приналежності до землеробів або кочовиків. Одні сіють хліб, цибулю, часник і сочевицю та вживають їх у їжу (IV, 17), інші розводять худобу,

²² Раевский Д. С. Модель мира... — С. 74.

харчуються молоком (IV, 2) і м'ясом, приготування якого докладно описується (IV, 61). Кобиляче молоко тримають у дерев'яних посудинах, в яких його збовтують і виділяють таким чином густу, жирнішу частину (IV, 2). У часи Геродота скіфи вживали вино (IV, 66).

Структура поселення. В цьому плані описуються лише кочові скіфи, у яких немає постійних поселень, а за домівку править візок на колесах (IV, 46).

Одяг відрізняється від грецького (цар Скіл в Ольвії переодягався в грецький одяг — IV, 78), але схожий з одягом інших племен, наприклад андрофагів (IV, 106), аргіпеїв (IV, 23), массагетів (I, 215). Скіфи носять плащі з шкіри забитих ворогів і роблять з цієї шкіри рушники (IV, 64).

Озброєння. Скіфи — кінні стрільці (IV, 46), користуються луками й бойовими поясами (IV, 9).

Соціальна організація. Царські скіфи вважають інших скіфів своїми рабами (IV, 20).

Варварські звичаї. Геродот докладно описує обладнання скіфської парової лазні й різні способи обмивання чоловіків і жінок (IV, 73—75), звичай зняття скальпа з голови ворогів, вироблення чаш із черепів і чохлів для колчанів із шкіри правих рук убитих ворогів (IV, 64—65). Спеціальна увага приділена описові обрядів при укладенні клятвенних угод (IV, 70).

Торгівля. Скіфи-орачі спеціально сіють хліб на продаж (IV, 17).

Ведення війни. Докладно описана тактика ведення війни з Дарієм: скіфи не вступали у відкритий бій, а заманювали ворога вглиб країни й на своєму шляху засипали колодязі й знищували траву (IV, 120). Жінки з дітьми на візках були відіслані в райони, віддалені від театру воєнних дій (IV, 121).

Релігія. Перелічені боги в порядку важливості місця, яке вони посідали в скіфському пантеоні, наведені їхні місцеві імена й визначена відповідність кожного богові грецького пантеону (IV, 59). Докладно описано спосіб жертвоприношення (IV, 60) і виділено особливості шанування бога війни (IV, 62). В цілому відзначається нетерпимість скіфів до запозичення чужих культів (IV, 76). Окремо описані скіфські ворожбити (IV, 68, 69).

Обряд поховання. Основну увагу Геродот приділив розповіді про поховання скіфського царя (IV, 71—72), і набагато менше йдеться про поховання рядових скіфів (IV, 73).

До найбільших досягнень Геродота відносяться не лише більш поглиблена й докладна розробка етногеографічного опису, але головним чином прагнення встановити зв'язок між культурою народу та його історією²³. В Скіфському оповіданні це яскраво виявилось у розділі, де характеристика побуту скіфів поєднана з поясненням причини їхнього успіху у війні з Дарієм: «Ніхто з тих, хто вторгся до них, не може врятуватися втечею, а якщо вони не побажають, щоб їх виявили, захопити їх неможливо: адже вони не засновують ні міст, ні укріплень, але всі вони, будучи кінними стрільцями, возять свої доми за собою, одержуючи їжу не від плуга, а від розведення домашньої худоби; житла у них на візках. Як же їм не бути непереможними і неприступними для нападу?» (IV, 46).

Опис етногеографії Східної Європи розпадається у Геродота на дві нерівні частини: на початку IV книги — великий екскурс, написаний на підставі власних спостережень і розпитів, далі, при описанні переходу Дарієм меж Скіфії, — короткий конспект відомостей про цю країну (IV, 99—101). Друга частина не у всьому узгоджується з першою й містить інформацію, зачерпнуту з творів попередників й вивчення карт. Скіфія представлена у формі квадрата з стороною в 4000 стадіїв. Тут далось взнаки прагнення грецьких географів до схематичного зоб-

²³ Polenz M. Op. cit.—S. 45.

раження різних областей ойкумени²⁴. Наприклад, Страбон писав, що площа Лівії має форму трикутника (XVII, 2, 3). Річки Північного Причорномор'я зображувались на таких картах так, неначе вони течуть просто з півночі на південь²⁵, а гирло Борисфена вміщувалося у центрі південного кордону Скіфії (IV, 101). При цьому мілетська колонія Ольвія, що лежала біля злиття Гіпаніса й Борисфена, виявлялась, як писав Геродот, «в самій середині узбережжя всієї Скіфії» (IV, 17).

Ймовірно, Геродот звернув на це особливу увагу напередодні своєї мандрівки до Скіфії, коли він обирав опорний пункт для знайомства з країною. Не знаючи жодних іноземних мов, історик збирав всі свої відомості від греків, що широко розселились по берегах Середземного й Чорного морів. У кожній країні Геродот зупинявся в якому-небудь значному місті й дізнавався там від греків і через їх посередництво від тубільців усе, що його цікавило. Крім того, звітлія він здійснював поїздки по країні: в Малій Азії — з Вавилону, в Єгипті — з Мемфіса, а в Скіфії — з Ольвії. Це видно з того, що картина розселення скіфських племен описана з точки зору людини, що перебувала в Ольвії. Геродот спочатку перелічує племена західніше Гіпаніса, потім — східніше Борисфена. Географічні описи в ті часи будувались на послідовному перелікові міст, країн, народів тощо, побачених начебто з центральної точки, де б мав перебувати автор²⁶. Тому, відправляючись до Скіфії, Геродот спеціально прагнув потрапити саме до Ольвії, оскільки вона була в центрі узбережжя країни, що його цікавила.

Однак ми даремно шукатимемо в «Історії» опису Ольвії чи яких-небудь інших міст на скіфському узбережжі. Вони не відіграли будь-якої ролі в скіфо-персидській війні, в них не виявилось яких-небудь видатних пам'яток, що привернули б увагу Геродота. Тому вони згадані ним, як і всі інші понтійські міста, в основному як географічні орієнтири. Цим пояснюється вибір міст та їх незначна кількість, усього три: Ольвія, один з найбільших полісів Причорномор'я, невелика Керкінітіда й зовсім маловідома гавань Кремни на Меотиді.

Кілька разів називаючи Боспор Кіммерійський (IV, 12, 28, 100), Геродот ніде докладно не характеризує його географічне положення. Ймовірно, він вважає його загальновідомим, тому що в ті часи протокою проводили межу Європи й Азії; широка аудиторія знала про це не з наукових творів, а з вистав у театрі, наприклад, із трагедії Есхіла «Прометей Прикований» (ст. 755—760) і розповідей мореплавців, що постійно відвідували розташовані там грецькі колонії. Історика цікавило походження назви протоки (IV, 12) і дивовижний для грека факт її замерзання взимку, що давало можливість скіфам переганяти стада на протилежний берег (IV, 28). Всі ці спостереження стосуються варварського (кімерійці, скіфи), але не грецького населення. Тому, природно, тут йдеться про грецькі колонії, і замовчування про них не було наслідком профаніського ворожого Боспорові настрою історика²⁷.

Як і інші античні письменники такі, як Гекатей (*fr.* 184), Мела (II, 4), Пліній Старший (IV, 84—85), Птолемей (III, 5, 13) і Аріан (*PPE*, 19), Геродот (IV, 55) згадує Керкінітіду тому, що для античних географів протягом багатьох століть вона визначала рубіж володінь скіфів і таврів на Кримському півострові.

Починаючи з VI ст. до н. е. греки знали про те, що північне узбережжя Понта не тягнеться рівною лінією, а має посередині виступ (Тавріку), що в творі Гекатея був прирівняний до виступу на скіфському луці (*Attian Marc.*, XXII, 7, 10). Але в V ст. до н. е. елліни ще не знали, що це не просто частина узбережжя, що видається в море, а

²⁴ Шишова И. А. О достоверности географических сведений в скифском рассказе Геродота // Летописи и хроники. — 1980. — М., 1981. — С. 16, 17.

²⁵ Там же. — С. 17, 18.

²⁶ Подосинов А. В. Картографический принцип в структуре географических описаний древности // Методика изучения древнейших источников по истории СССР. — М., 1978. — С. 26.

²⁷ Блаватская Т. В. Очерки политической истории Боспора в V—IV вв. до н. э. — М., 1959. — С. 62.

півострів²⁸. Однак південна межа розселення скіфів мала в їхньому уявленні пряму лінію, що проходила північним берегом Понта, потім через Керкінітиду до Боспора Кіммерійського. Землі, що залишалися південніше цієї лінії (гірський Крим та його південне узбережжя), склали володіння таврів. Керкініtida була також залучена Геродотом для визначення впадіння річки Гіпакіріс (IV, 55).

Подібно до Керкінітиди гавань Кремни відіграє роль географічного орієнтуру: біля неї проходить східний кордон земель царських скіфів на північному березі Меотиди (IV, 20). Друга згадка про цю гавань включена до тканини фольклорної розповіді про появу амазонок у Північному Причорномор'ї (IV, 110). Тут, поряд з Теміскірою, ця конкретна географічна назва покликає підкреслити достовірність оповіді про висадження амазонок на берегах Меотиди і про їх зустріч із скіфами. Наскільки відомо з писемних джерел, у V ст. ця гавань була єдиною на північних берегах Меотиди, яку відвідували греки і якій вони дали грецьку назву, що в перекладі означає Кручі. Не дивно тому, що до міфу, локалізованого біля Меотиди, була введена назва цього пункту.

Ольвія також згадується Геродотом як географічний орієнтир — середина південної сторони скіфського квадрата. Оскільки з Ольвії походить основна інформація про Скіфію, відомості про це місто багатші й різноманітніші, ніж про будь-яке інше місто на Понті.

З новели про Скіла дізнаємось, що Ольвія була оточена стінами й баштами, що в ній панував культ Діоніса, що її громадяни, вихідці з Мілета, продовжували називати себе мілетянами.

Геродот постійно іменує Ольвію Борисфеном, тому що під такою назвою вона була відома мореплавцям з усієї Греції. Вони зберегли за Ольвією назву першої колонії на півострові Березань, що увійшла пізніше до складу Ольвійського поліса. Адже в стародавньому світі існувало близько десятка Ольвій (*Steph. Bys. s. v. Olbia*).

В «Історії» засвідчено спілкування ольвіюполітів не лише взагалі з скіфами, а й з конкретними їх царями Аріапифом і Скілом, а також відзначено не зовсім ясну функцію посередника Аріапифа, яку виконував ольвіюполіт Тімн.

Геродот зробив безцінні записи фольклору ольвіюполітів, зберігши не лише сюжет, а й живі риси їх усних оповідей²⁹. Розділ про змієногу богиню показує, як ольвіюполіти за допомогою міфа пояснювали походження трьох найбільших племен у Північному Причорномор'ї, пов'язуючи їх етногенез із власною міфічною історією³⁰. Дія історичної новели про Анахарсіса відбувається в Гілеї, області, що лежала біля кордонів Ольвійського поліса, а інша новела про Скіла розгортає дію в самій Ольвії. Завдяки «Історії» Геродота до нашого часу збереглися зразки фольклору грецьких колоністів у Північному Причорномор'ї. За ними можемо судити, як у колоніях продовжували розвиватися такі поширені жанри давньогрецького фольклору, як міфи й історичні новели.

В описах Геродота відбилися багаторічні спостереження побуту і звичаїв скіфів та їх сусідів, зроблені ольвіюполітами. Це видно з того, що найбільш докладні відомості подано про найближчі до Ольвії скіфські племена: лише про калліпідів сказано, що саме вони сіють і їдять, а розміри території борисфенітів або скіфів-георгів визначені в меридіональному й широтному напрямках, тоді як всі інші володіння місцевих племен або виміряні лише в одному напрямку, або зовсім не згадані. Одного разу історик прямо посилається на ольвіюполітів (IV, 24) як джерело своїх знань про аргіппеїв, найвіддаленіший народ, який відвідували грецькі та скіфські купці. Навіть те, що Геродот описав у Північному Причорномор'ї за власними враженнями, певна річ, було

²⁸ Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. Указ. соч.— С. 336.

²⁹ Скржинская М. В. Скифские сюжеты в исторических преданиях ольвиюполитов // ВДИ.— 1982.— № 4.— С. 98—101.

³⁰ Скржинская М. В. Мифы о Геракле в Скифии // Древнейшие государства на территории СССР.— 1987.— М., 1989.— С. 229, 230.

добре відомо жителям Ольвії. Тому Скіфське оповідання можна розглядати як свідчення про етногеографічне коло знань ольвіополітів про Східну Європу й про торговельний шлях на Урал до аргіппевів.

Все викладене вище характеризує Геродота як добросовісного, старанного й об'єктивного дослідника, талановитого письменника, жваву, доброзичливу й спостережливу людину. Чи означає це, що всі його відомості відповідають істині? Певна річ, ні, але слід пам'ятати, що ці розходження з істиною трапляються не через недобросовісність або навмисне бажання тенденційно висвітлити події, а завдяки рівневі знань того часу. Прагнення до об'єктивності в Геродота було настільки великим, що він, за власним визнанням, записував навіть те, в що сам не вірив. Такого не припуститься сучасний дослідник, який або взагалі не стане брати до уваги явно хибну думку, або почне детально її спростовувати. Однак така якість Геродота визначає не лише слабкість, а й силу його твору. Адже інакше не були б, наприклад, записані ні скіфський міф про Таргітая, ні еллінський про Геракла та змієногу богиню. Щодо першого історик спеціально підкреслив, що на його погляд, те є неймовірним, однак скіфи так мовлять. Він вважав себе зобов'язаним навести розповіді місцевого населення про походження скіфів, хоча сам довіряв лише історичному переказові про прибуття скіфів до берегів Понта зі Сходу. Поділяючи цю думку, ми, водночас, вдячні за виклад міфів, тому що вони зберегли уявлення про світогляд скіфів та еллінів Північного Причорномор'я.

Геродот стоїть біля джерел вироблення певних канонів історіографії і ще багато в чому залежить від фольклорних прийомів побудов твору. У різних народних переказах дія одного не узгоджувалась із дією іншого, той самий герой міг робити вчинки, що взаємно виключали один одного. Це повністю не усунуто і в Геродота, котрий записує мало сумісні епізоди, певню, здобуті з різних джерел. Їх історик або сам не міг звести до купи, або не помітив суперечностей, що взагалі було характерним для авторів великих творів.

У Скіфському оповіданні є чимало таких моментів, на які вчені неодноразово звертали увагу. В одному місці історик пише, що скіфи взагалі не вживали міді (IV, 71), а в іншому оповідає про мідні стріли й гігантський казан Аріанта, відлитий з них (IV, 81). Передаючи скіфську легенду, Геродот повідомляє про шанування священних золотих предметів — плуга, сокири й чаші (IV, 5), а характеризує скіфську релігію, взагалі не згадує про священне золото (IV, 59). Несумісними є повідомлення про річку Аракс у розповідях про просування скіфів до кімерійських земель (IV, 11) і про похід Кіра на масагетів (I, 102). Напевне, йшлося про дві різних ріки однієї назви. Такі випадки відомі в античності: наприклад, Гіпанісом називали Південний Буг і Кубань. Однак Геродот не згадав, а, вірніше, сам не зрозумів, що в першому випадку Аракс — річка в Середній Азії, а в другому, ймовірноше від усього, — Волга. Існує якась серйозна плутанина в оповіді про переселення неврів до країни буддинів (IV, 105), оскільки вище йшлося про те, що перші жили біля витоків Тіраса й Гіпаніса, а інші — за Танаїсом (IV, 17, 21), тобто не були порубіжними племенами, а розділялись володіннями андрофагів і меланхленів. Тому вчені, намагаючись ототожнити археологічні культури з геродотовими племенами, досить по-різному локалізують буддинів³¹.

Чимало нарікань викликала невідповідність реальності багатьох чисельних даних в «Історії». Ця обставина примусила декого навіть піддати сумнівові добросовісність Геродота і заперечувати факт його подорожі до Скіфії³².

Дійсно, Геродот називає неймовірно великі цифри, визначаючи чи-

³¹ Рыбаков Б. А. Указ. соч.— Карта на с. 13, де вказано 6 різних місць локалізації буддинів: М. І. Артамоновим, О. П. Смирновим, Б. М. Граковим, О. І. Тереножкіним та В. А. Іллінською.

³² Armayor O. Did Herodotus ever go to the Black Sea? // Harvard Studies in Classical Philology.— 1978.— N 82.— P. 45—62.

сельність військ Дарія в 700 000, його флоту — в 600 кораблів; не могли виготовити в давнину казана об'ємом в 600 амфор і товщиною в 6 пальців³³, а похід Дарія від Істра до Танаїса і назад навряд чи можна було укласти в 60 з лишком днів.

Ми присвятили спеціальну працю вивченню цифр, що зустрічаються в Скіфському оповіданні³⁴, й прийшли до висновку, що вони поділяються на дві великих групи: традиційні фольклорні числа, частина яких вживалась у повсякденній мові, й числа, одержані шляхом реальних підрахунків, наприклад, днів шляху територією, де жило те чи інше плем'я. Виділення фольклорних чисел дає можливість пояснити походження деяких несумісних із реальністю цифр, кратних 6 і 7. В усній практиці сучасників Геродота їх достовірність не піддавалась сумніву, хоча вони говорили не про точну кількість, а про якийсь звичне визначення для позначки проміжку часу, відстані й об'єму.

Цифри відбили одну з граней мислення історика і його сучасників і показали характер їх уживання в усних оповідях — головному джерелі Геродота. Ці цифри цілком задовольняли вимоги його сучасників до праць з географії та історії: їх головним завданням були не точні виміри, як, наприклад, у періплах, де надавалось практичне керівництво мореплавцям, а створення загальної уяви за допомогою традиційних чисел.

Нагадаємо, що помилкові цифри вимірів є у Геродота в оповіданнях про Вавилон та Єгипет, щодо відвідання ним яких важко сумніватися. Наприклад, історик припустився грубих помилок при визначенні висоти пірамід і дуже перебільшив довжину стін Вавилона і кількість його воріт. На той же час, він вірно виміряв кроками підніжжя пірамід і достовірно, як показує археологія, описав особливий характер кладки вавілонських оборонних стін, тому немає підстав думати, що він їх не бачив.

Таким чином, не досить просто вказати на помилки Геродота, слід докласти зусиль, аби знайти їх причину, що сама по собі може виявитися не позбавленою інтересу. На підставі тих чи інших помилок у Скіфському оповіданні не можна робити поспішних висновків, що Геродот узагалі не був у Північному Причорномор'ї. Тим, хто хоче, подібно до О. Армайора, посісти гіперкритичну позицію і заперечити автопсію Геродота в Причорномор'ї, слід не лише виявляти окремі помилки історика, а й переконливо відповісти на такі питання:

1. Відомо, що Геродот відводив перше місце в своєму творі власному візуальному дослідженню (ωψις), на друге він ставив повідомлення очевидців і на підставі цього робив висновки про побачене й почуте (II, 99). Скіфія поряд з Єгиптом, Лівією, Вавилоном і Персією входить до числа найбільш докладно описаних країн, причому в багатьох аспектах вона охарактеризована детальніше, ніж усі інші. Автопсія у перелічених країнах звичайно не викликає сумніву, чому ж Скіфія повинна випасти з цього ряду? Чому Геродот, що писав у той час, коли цінувалось особисте, а не книжне знання предмету, вставив до свого твору такий великий екскурс про Скіфію, якої він не бачив? Адже відсутність опису побуту і звичаїв скіфів не пошкодила б композиції «Історії».

2. Якби Геродот шукав своїх інформаторів про Скіфію у Греції, то для цього найбільш підходящими місцями були Мілет, що, судячи з «Історії», він добре знав, та Афіни, де виступав з читанням свого твору. Чому ж всі відомості про Скіфію сходяться до однієї точки — Ольвії? Чому подано найбільш точні відомості про племена, порубіжні Ольвії, чому Ольвія згадана значно більше, ніж будь-яке місто на Понті, чому можна за оповіддю Геродота простежити торговельний шлях на Урал

³³ К. К. Марченко і О. М. Щеглов навели докладні розрахунки, які доводять, що казан таких розмірів просто не міг існувати: Марченко К. К., Щеглов О. М. До Геродота, IV, 81 // Археологія.— 1989.— № 3.— С. 117—121.

³⁴ Скржинская М. В. О степени достоверности числовых данных в Скифском рассказе Геродота // ВДИ.— 1989.— № 4.— С. 79—91.

саме від Ольвії, чому саме в Ольвії можна дізнатися про цей шлях, яким ходили й інші елліни? Адже Мілет був метрополією майже всіх грецьких колоній Північного Причорномор'я і підтримував із ними зв'язки, Афіни ж, судячи з археологічних знахідок, також торгували не лише з Ольвією, а й з Тірою і містами Боспора, так що там можна було розпитати про Скіфію у вихідців із різних міст, а не лише в ольвіюполітів.

3. Якщо прийняти гіпотезу, що у Геродота взагалі був один інформатор про Скіфію, якийсь вихідець із Ольвії, то як пояснити порушення загального принципу історика опитувати велике коло людей і його послання на думки понтійських греків, борисфенітів і, нарешті, скіфів, у яких він дізнавався, наприклад, про Анахарсіса через посередництво ольвіюполітів? Та й взагалі навряд чи могла бути така людина, яка настільки повно могла відповісти на всі запитання Геродота. Для цього він сам мав бути другим Геродотом.

4. Як пояснити живі спостереження берегів Борисфена, де Геродот мовив, що «на його думку» ця річка найповноводніша (IV, 53), порівняв її з Істром та Нілом, привів назву однієї породи дніпровської риби з посланням на місцевих жителів?

5. Нарешті, невелика деталь, вельми показова для власних спостережень історика: опис людської шкіри, з якої скіфи виготовляють рушники, плащі й обтяжку для колчанів. Тільки побачивши це (звісно, не в Елладі), історик міг написати таке: «Шкіра людини й міцна, й блискуча, здається, вона виблискує білизною більше всіх шкір» (IV, 64). Особливо виразне тут слово «здається», де висловлене особисте сприймання Геродота, що порівняв білизну людської шкіри з іншими.

На наш погляд, відповіді на ці питання можуть скластися в струнку переконливу концепцію лише в тому випадку, якщо визнати, що Геродот, поставивши перед собою завдання дослідити етнографію Скіфії, здійснив для цього подорож до Ольвії та її околиць. Там він за заздалегідь наміченим планом записував відомості, що його цікавили, за власними спостереженнями, за розпитами ольвіюполітів і через їх посередництво — деяких скіфів. Обробляючи цей матеріал для включення до «Історії», Геродот доповнив його деякими даними з творів попередників та з вивчення карт.

М. В. Скржинская

СКИФИЯ И ЭЛЛИНСКИЙ МИР СЕВЕРНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ В «ИСТОРИИ» ГЕРОДОТА

В статье рассматривается структура и задачи Скифского рассказа в «Истории» Геродота, роль греков Северного Причерноморья в информации о Скифии, метод работы историка. Автор приводит доказательства путешествия Геродота в Скифию на основании его точных записей местного фольклора и детального ответа на все вопросы по географии и этнографии, которые историк ставил при описании разных стран. Из всех городов Северного Причерноморья Геродот не случайно избрал Ольвию местом своего пребывания в Скифии; для историка эта греческая колония оказалась наиболее подходящей с точки зрения системы ориентации того времени. Работа завершается выделением некоторых ошибок в Скифском рассказе и объяснением их происхождения.

М. V. Skrzhinskaya

SCYTHIA AND HELLENIC WORLD OF THE NORTH BLACK SEA AREA IN «HISTORY» BY HERODOTUS

The paper deals with the structure and tasks of the Scythian story in «History» by Herodotus, the role of Greeks from the North Black Sea area in information about Scythia, the method of the historian's work. The author gives proofs on Herodotus' trip to Scythia basing on his accurate records of local folklore and detailed answer to all the questions in geography and ethnography put by the historian when describing different countries.

It is no coincidence that Herodotus had chosen Olbia as place of his residence of all the towns of the North Black Sea area: this Greek colony proved to be most suitable for the historian from the viewpoint of the orientation system of that time. At the end certain mistakes in the Scythian story are shown, their origin explained.

Одержано 25.03.90.

Про зерновий потенціал античних держав Північного Причорномор'я

С. Д. Крижицький, О. М. Щеглов

У статті викладені результати підрахунків можливого зернового потенціалу античних держав Північного Причорномор'я.

Навряд чи потребує спеціальної аргументації актуальність та важливість палеоекономічних розробок для давньої історії взагалі та античних держав зокрема. Класифікація та реконструкція є найважливішими, якщо не основними, завершальними етапами будь-якого археологічного або історичного дослідження. У цьому аспекті без вивчення та реконструкції продуктивності сільськогосподарського виробництва, що базується опріч всього на вивченні просторової організації території та системі розселення, а також сукупності пам'яток землеробства, неможливе глибоке та всебічне дослідження і реконструкція соціально-економічної структури та потенціалу не тільки окремих конкретних грецьких територіальних утворень у тій чи іншій географічній і демографічній зоні, але й античного світу в цілому.

При цьому, однак, виникає ряд ускладнень, які іноді не можна й подолати. Головні з них, найбільш тісно пов'язані між собою,—це склад родини, демографічний потенціал держав, розміри сільськогосподарських угідь, продуктивність праці, загальний продукт, об'єми торгівлі тощо. У зв'язку з цим відзначимо, що реконструкція повного і точного економічного потенціалу для північнопричорноморських держав з ряду об'єктивних причин ні зараз, ні, ймовірно, у найближчому майбутньому у повному обсязі неможлива. Це пояснюється багатоплановістю економічних відносин античного суспільства, значною кількістю галузей економіки, відсутністю досить надійних та масових джерел. Крім того, слід постійно мати на увазі, що будь-яка реконструкція неминуче являє собою спрощену модель. І все ж таки висвітлити той чи інший бік економічного життя, з певними, нехай у ряді випадків і з досить значними допущеннями, можливо.

Зараз подібні розробки найреальніше провадити у галузі сільського господарства і ще вужче — виробництві зерна. Останнє визначається наявністю значних матеріалів по сільським округам античних міст, накопичених в останні десятиріччя.

Спроби таких реконструкцій у землеробстві вже робилися. Серед них відзначимо праці В. Д. Блаватського переважно для Боспору і, в меншій мірі, Херсонеса, а також С. Ф. Стржелецького — для найближчої сільської округи Херсонеса Таврійського¹. Для Тіри такі реконструкції взагалі не проводилися. Відносно сільської округи Ольвії та «великої» хори Херсонеса підрахунки мали занадто лаконічний характер і, крім того,—а зрештою як і для Боспору,—базувалися на досить застарілих для нинішніх часів даних. Так, кількість сільського насе-

¹ Блаватский В. Д. Земледелие в античных государствах Северного Причерноморья.— М., 1953.—208 с.; Стржелецкий С. Ф. Клеры Херсонеса Таврического. К истории древнего земледелия в Крыму.— Симферополь, 1961.—247 с.